

**YAŞAR KAMALIN “MİNBOĞALAR ƏFSANƏSİ”
ROMANINDA KOSMOQONİK XALQ İNANCLARI
VƏ MƏRASİM FOLKLORU**

H.İ.MƏMMƏDOVA
Bakı Dövlət Universiteti
hayat_mamedova@mail.ru

Məqalədə Türkiyənin tanınmış nasiri Yaşar Kamalın “Minboğalar əfsanəsi” romanının elmi-nəzəri təhlili verilir, əsərdəki kosmoqonik xalq inancları və mərasim folklorunun bədii-estetik funksiyası araşdırılır. Türk xalqları arasında yaşayan minillik əfsanə ilə XIX əsrin sonu – XX əsrin I yarısının Türkiyəsində baş vermiş real tarixi gerçəkliklər arasındakı üzvi bağların bir roman janrı çərçivəsində estetik dərkə təhlil edilir.

“Minboğalar əfsanəsi” romanında yazıçı bədii həllini verməyə çalışdığı və böyük uğurla nail olduğu “məskunlaşma” problemini bir türk əşirətinin adi sosial-məişət problemi kimi yox, ümumbəşəri miqyasda, global xarakter daşıyan bir məsələ kimi təqdim edir. Məqalədə əsərin bədii təhlil obyektinə olan yaylaqları, qışlaqları əllərindən alınmaqla yüz illər ərzində alışdıqları sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi həyat tərzini dəyişdirməyə məcbur edilən yürüklərin faciəsi işıqlandırılmışdır.

“Minboğalar əfsanəsi” romanı (1971) müasir türk nasiri Yaşar Kamalın ən güclü əsərlərindən biridir (1). Öz bədii-fəlsəfi konsepsiyasına, ideya-məzmun xüsusiyyətlərinə, folklorik dili və dastanvari təhkiyə üslubuna görə bu roman türk və dünya ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələri ilə bir səviyyədə durmağa layiqdir. Yaşar Kamal sözün möcüzəsi ilə “Minboğalar əfsanəsi” romanında türkmən əşirətləri yürüklərin məskən saldığı Çuxurovanı çevrələyən dilsiz-ağızsız Minboğa (Toros) dağlarını qəzəbləndirir, kükrədir, yeridir. O, ağır zindan üzərində döyülərək alov rəngli dəmirdən gümüşü silaha dönən və üstündəki naxışlarında minillik tarixi yaddaşı hifz edən qılıncı ağıllı, düşünən, düşməyə, üzüdünlərə, kökünə arxa çevirənlərə nifrətini gizləyə bilməyən, xalqa məhəbbət və mərhəmətini sahibinin gah dərin sükutunu, gah da müdrək ağsaqqal ozan dili ilə ifadə edən insan kimi danışdır.

Burada söhbət sadəcə, yaylaqları, qışlaqları əllərindən alınmaqla yüz illər boyu alışdıqları sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi həyat tərzini dəyişdirməyə məcbur edilən yürüklərin acı dramından, faciəsindən getmir. Romanda bədii təhlil obyektinə çevrilən daha böyük problemlərdir – feodal ictimai-iqtisadi formasıyından, dərəbəylikdən kapitalizmə keçidin sancılarıdır, əsrimizin ən mühüm bəşəri, etnik, etno-kulturoloji, separatçı cinayətləridir. Əsərdə söhbət bu hadisələrin dəhşətli, geridönül-məz nəticələrindən, öz doğma torpaqlarından didərgin salınanların ağırlı və təsəvvürə sığmaz məşəqqətlərindən, dünyanın mədəniyyətlər beşiyi sayılan torpaqları “yersiz gəldi, yerli qaç” təfəkkürü ilə sahiblənmək uğrunda mübarizədən gedir. Bu, eyni

zamanda sivilizasiyalar mübarizəsidir. Acınacaqlı olan budur ki, bu sivilizasiyalar yadplanetlilərin fərqli mədəniyyətlərinin çarpışması deyil, eyni torpaqlarda min illərcə bir yerdə yaşayan eyni etnosa mənsub xalqların davasıdır.

Romanın açar kəlməsi “yörük” olduğuna görə bu sözün izahını verməkdə fayda var. Görkəmli türk folklorşünası Pertev Naili Boratav “Yaşar Kemal’in Yörük Kilimindəki Nakışlar” adlı məqaləsində ədibin bu romanda işlətdiyi “yörük” termininə hansı mənaları yüklədiyini düzgün açıqlayır: “Yaşar Kemal “Yörük” deyimini çox geniş anlamı ilə kullanır: Onun “Yörük”ü göçebe, yarıgöçebe – ya da yerleşik köylü düzenine geçmiş eski göçebe – Türkmen, Kürt, Sünni, Alevi ve de dar anlamı ile “kara çadrlı Yörük”ün katışımı bir Anadolu insanı tipidir” (2).

“Minboğalar əfsanəsi” romanının bir-biri ilə iç-içə keçmiş müxtəlif əfsanəvi və mifik layları var: Xıdırəlləz, Ergenekon, Minboğalar əfsanələri..., şaman və sufi-dərviş ayin və mərasimləri..., Novruz bayramı şənliklərinə bənzər əyləncələr və s. Məlumdur ki, Türk dünyası xalqlarının çoxlu müştərək adət-ənənələri, bayramları, el şənlikləri, dini və dünyəvi ayin, mərasim və əyləncələri var. Məsələn, Novruz, Qurban, Ramazan (orucluq), Xıdır Nəbi... Bu sonuncusuna Xıdır İlyas, Xıdırəlləz də deyilir və digərlərindən fərqli olaraq konkret tarixi-xronoloji zaman baxımından qeyd edilməsi bütün türk və müsəlman xalqlarında üst-üstə düşür (lakin bütün hallarda, bu zaman dilimi fevral ayının ortaları ilə may ayının ilk həftəsi arasındakı tarixlərə təsadüf edir). Romanda bu bayramın pik tarixi mayın 5-ni 6-sına bağlayan gecədir. Digər tərəfdən, hər bir bayramın türk xalqları tərəfindən qəbul edilmiş orta qat atributları, ayinləri, mərasimləri ilə yanaşı, yalnız bu və ya başqa türk xalqına məxsus özəllikləri, oyunları, hər birisinin öz ritualları, əyləncələri də mövcuddur. Məsələn, türk dünyasında və bir çox müsəlman Şərq xalqlarında Xıdır İlyas şənlikləri də Novruz bayramı kimi baharın gəlməsi münasibətilə geniş miqyasda qeyd olunur, qışın qurtarması və baharın gəlimi, məhsuldarlıq və çiçəklənmə rəmzi kimi bayram edilir.

“Minboğalar əfsanəsi” romanındakı hadisələr məhz bu Xıdırəlləz günü başlayır. Əlbəttə, bu bayramın və bayramın mayasını təşkil edən əfsanənin romana fon olaraq seçilməsi, nəhəng ictimai-tarixi hadisələrin ilk baxışda bir tayfanın və onun fərdlərinin ailə-məişət zəmininə oturdulması təsadüfi deyildir. Bir neçə bayram gününə sığdırılan roman at üstündə qazavat və fütuhət axınlarından, cənk və müharibələrdən keçərək Anadolu torpaqlarında məskunlaşan, köçəri həyatdan oturaq həyata keçidi o qədər də asan, ağrısız-acısız olmayan türkmən əşirətinin minillik tarixinin son dilimindən bəhs edir.

Roman boyu Xıdırəlləz əfsanəsini xülasə edən aşağıdakı parça müxtəlif çalarlarla qırmızı xətt kimi keçir və əsər eyni sonluqla bitir:

“Bu gece beş mayısı altı mayısa bağlayan gecədir. Bu gece denizlerin ermiş İlyasla karaların ermiş Hızır buluşacaklar. Dünya kurulduğundan bu yana bu iki ermiş her yıl, yılın bu gecesinde buluşurlar. Eğer bir yıl buluşmayacak olsalar, denizler deniz, topraklar toprak olmaktan çıkar. Denizler dalgalanmaz, ışıklanmaz, balıklanmaz, renklenmez, kururlar. Topraklar çiçeklenmez, kuşlar, arılar uçmaz, ekinler yeşermeyiz, sular akmaz, yağmurlar yağmaz, kadınlar, kısıraklar, kurtlar, kuşlar, tekmil yaratık doğurmaz. Eğer onlar buluşamazlarsa...” (1, 19).

Doğrudan da, onlar görüşməzlərsə, tapışmazlarsa nə baş verər? Yazıçının bu sualı ilk baxışda ritorikdir, lakin romandakı hadisələri diqqətlə izləyəndə bu sualın cavabı tapılır: Türkiyənin bugün içində bulunduğu duruma hamilə olan uzaq-yaxın

keçmişin hadisələri, hələ də həllini gözləyən taleyüklü problemlər ortaya çıxır...

İki ulu Peyğəmbərin – Xızır İlyasın görüşdükləri bu gecə türkmən əşirətinin uşaqdan böyüyə hər nəfəri niyaz diləyir, istək istəyir, içində gizli daşdığı və ya hər kəsin bildiyi açıq-aşkar arzusunun həyata keçməsi üçün onlardan kömək umur. Romanın süjet xətti əsərin sərim qismində bu istəklərin personajların öz ağzından tək-tək dilə gətirilməsi ilə başlayır və el ağsaqqalı Dəmirçi Heydər Usta tərəfindən tək bir hədəfə – obanın istəyinə doğru yönləndirilməsi ilə əsərin bədii konfliktinin düyümü hazırlanır: *"Bu gece kimse uyumasın. Hiç kimse. Bu gece bir tek kişi uyursa böyü bözülür, böyü... Ben de onu görürsem, sizin isteğinizi isteyeceğim. Kim görürse onu bu yıl, obanın isteğini isteyecek... Tamam mı?(1, 4)*

Romanda dərviş gülbəngləri, cəm ayinləri, səmah göstəriləri, Bektaşi təriqəti, mərasim və şənlikləri Xıdırəlləz bayramının ayrılmaz tərkib hissələri kimi təsvir olunur: *"Derken bir davulcu çıktı ortaya, tek başına. Davulunu çalaraktan, davu-luyla alt alta üst üste dönmeye başladı. Dehşet bir devinimde hışım gibi dönüyor, kolu uğunurcasına tokmağı sallıyor, davuldan inanılmaz çeşitte sesler çıkıyordu. Yalvarmalar, ağlamalar, gülmeler, öfkeler, alaylar, direnme, başkaldırma"(1, 18).*

Köçəri həyat tərzinə, yaylağı-qışlağıyla yaşamağa alışmış və yüz illərdir hər iki tərəfi özlərinin vətəni, doğma yurd-yuvası hesab etdikləri, çadır və alaçıqlarını qurub yaşadıkları torpaqların əllərindən alınmasına imkan verilməməsi üçün hər kəsdən və hər yerdən əlləri üzülən xalq son çarə kimi, Xızır və İlyas peyğəmbərlərə bütün elliklə niyaza duracaqdır: *"Davulun sesi birden kesildi. Davulcu iki dizinin üstündə toprağa niyaza durdu. Eğildi üç kere toprağı öptü. Sonra toydan teker teker kalkıp davulcunun yanına geldiler, yere diz çöktüler, toprağı üç kere öpüp niyaza durdular. Herkes geldi. Hastalar, sayrılar, çocuklar da gelip toprağa niyaza durdular"(1, 18).*

Hadisələrin cərəyan etdiyi bölgə xalqının mozaikliyi, onların bir-birindən fərqli dini və dünyəvi ayin, ritual və mərasimlərinin iç-içəliyini dərinlən bilən yazıçı son dərəcə anamlı, əsərin ideya məzmununu açmağa yönəlmiş səhnələr təsvir edir: sünnü məzhəbə dayalı mövləvi təriqətinə məxsus səmah rəqs və göstəriləri ilə şiə məzhəbinə söykənən cəm ayinləri və Bektaşi gülbəng mərasimləri izləyir: *"Allah, Allah, Allah... Sairi Selman, mülke Süleyman, kör olsun Mervan, yardımcımız on iki imam. Gerçeğe hüüüü... Kayalıklar: Gerçeğe hüüü, diye inledi"(1, 19).*

İslama görə qiyamət günü həqiqətdir və mütləq gerçəkləşəcəkdir. Onun nə vaxt gələcəyini isə ancaq Ulu Tanrı özü bilir. Lakin onun konkret olaraq hər fərdə, elə-obaya, xalqa, millətə yaxınlaşdığını xəbər verən əlamətlər, sezdirmələr olur. Romandakı hadisələr burulğanındakı türkmən əşirəti üçün qiyamət günü məhz bu gündür, onların öz yurd-yuvalarından, yaylaqlı-qışlaqlı torpaqlarından didərgin salınmaq, minillik köçəri həyat təzlərindən heç zaman alışı bilməyəcəkləri oturmaşkun həyata zorla köçürülmək istənildikləri gündür. Lakin köçerilikdən oturmaşkun həyata keçid özü-özlüyündə qiyamət günü ola bilməz, yəni bundan faciə yaratmağa ehtiyac yoxdur. Lakin məsələ burasındadır ki, məskən salınacaq, yurd-yuva qurulacaq və yaşanacaq boş torpaq yoxdur. Torpaq üçün bəndələrdən – torpaq ağalarından, hökumət nümayəndələrindən, bu xalqın içindən çıxan, lakin öz xalqının dərdlərinə biganə olan millət vəkillərindən, vəzifə sahiblərindən əlini-ətəyini çəkən oba camaati, tək çarələrinin Xızır peyğəmbərlə İlyas peyğəmbərə yalvarmaq olduğunu düşünür.

Romanın ana mövzusu – ata-baba yurdundan köç(ürül)mə, ictimai-iqtisadi

formasiyaların dəyişməsinin xalqların taleyində oynadığı roldur. Yaşar Kamal müasir dövrün fəlakətlərinin uzaq-yaxın keçmişdə qalan köklərini tarixçi-sosioloq kimi araşdırdıqdan sonra problemin insani dramını görmüş, bunun bədii həllini vermişdir.

“Minboğalar əfsanəsi” bir qəhrəmanın romanı deyil. Kitabda uşaqdan-böyüyə mənfili-müsbətli bütün personajların taleləri ardıcıl olaraq verilir. Onların heç biri yarımçıq deyil, bütöv xarakterlərdir: Dəmirçi Heydər Usta, Müslüm Qoca, Ceren Qız, Qaçaq Xəlil, Nəvə Kərəm, Tazı Mehmet, Sultan Qarı, Məryəm Ana, Xurşud, Dərviş və Oqtay Böylər, Həsən Ağa, eləcə də iki real tarixi şəxsiyyət – Şair Həsən Hüseyn və uzun illər Türkiyənin Baş naziri və Prezidenti olmuş İsmət Paşa – roman boyunca və ya epizodik olaraq öz hərəkəti, mimikası, hadisələrə münasibəti, jestləri, mükəllimələr zamanı üz-göz ifadəsi, danışıq, hətta kiçik replikaları ilə canlı və bütöv obraz olaraq yadda qalır.

Romanın daxili quruluşunda ilkin diqqəti cəlb eləyən Minboğalar və Xızır-İlyas əfsanələrindən doğan işarələr və rəmzlərdir. Bu işarələrin əsas özəlliyi semantik baxımdan açıqlıqdır, yəni köçün dramını yaşayan xalqın ağıl və hislərini çuğlayan hər bir işarə elə bu köç haqqında verilən amansız və acımasız qərar anından başlayır, buna bağlı doğulan, davam edən və heç zaman bitməyən hadisələrin içindən çıxır. Bu mənada Xızır İlyas əfsanəsi – romanda isə simvol-motivi – roman boyu bütün süjet xəttinin ayrı-ayrı epizod və parçalarını calayır, mənalandırır, köç(ürülmə)nin yaddan çıxmayan hadisələrini canlandıran fraqment-lər kimi, boşaldılan yurd yerlərinə təzə anlam verir. Romanda əfsanələrin, bunlara bağlı inancların, bayram motivlərinin süjetyaradıcı potensialı çox güclüdür.

Yaşar Kamalın əfsanə motivləri üzəində qurulmuş bütün əsərlərində, o cümlədən bu romanda xəyalla həqiqət, miflə gerçəklik bir-birinə qarışır. İlk baxışda harda nağıl bitir, harda reallıq başlayır, müəyyənləşdirmək elə də asan olmur. Şübhəsiz ki, bütün bunların təməlinə insanın və onun həyatının mürəkkəb, ziddiyyətli quruluşu, açılması çətin, yaxud heç zaman mümkün olmayan daxili aləmi dayanır. Sənətkarın özü bunun izahını incə yumorla belə verir: “Bu xəyalla həqiqət məsələsi, “Minboğalar əfsanəsi”ni çap etdirdiyim zaman yazılanları ağıma gətirdi. Əfsanə yazdığımı söyləmişdilər? Minboğalar əfsanəsi dediyim zaman, əfsanə yazdığımı sanırlar. Mən isə insan gerçəyini, xəyalda və gerçəkdə qarmaqarışıq yaşayan insanı vermək istəyirəm” (3).

Sənətkarın “əfsanələrində” insan oğluna yeni bir yanaşmadan söhbət gedir. İnsan gerçəyi nədir? İnsan bizim nə qədər real bildiyimiz aləmdə, nə qədər xəyalda yaşayır? Əsil gerçək insanın xəyalımı, gerçək dediyimiz, içində yaşadığı mühitmi? Bunun sərhədini heç kim müəyyənləşdirməmişdir. Yaşar Kamal özü bu haqda belə deyir: “Mən bu romanıma “Minboğalar əfsanəsi” adını qoyduğum zaman təməli var bunun. İnsan nə qədər əfsanə yaradır? Gerçək dediyimiz dünyanın xaricində özünə başqa gerçək bir dünya niyə yaradır, niyə o məcburiyyəti duyur insanoğlu? Və gerçək dediyimiz dünya nə qədər xəyalla qarışıq, xəyal dediyimiz dünya nə qədər insan gerçəyi ilə qarmaqarışıq? Bunu qəti dəqiqləşdirmək mümkün deyil və insanlar, sanıram ki, anlayırlar bunu, mənim etmək istədiyimi. Yalnız bizim ziyalılar məni qınayırlar, əfsanə yazdığımı söyləyirlər, buna görə də yazdıqlarımın əhəmiyyətini kiçildirlər” (3).

Romanda əfsanəvi, xəyali hadisələr və elementlər realist, həyatı ünsürlərlə vəhdətdə verilir; qeyri-adiliklə adilik, yəni əfsanəvi elementlərlə təbii həyat səhnələri bir-birini tamamlayır və çox vaxt bunların arasında sərhəd hiss olunmur. Yazıçı özü bir romançı kimi insanı “bir az da əfsanə, mif yaradan məxluq” hesab edir. Həqiqətən

də, Heydər Ustanın şirin xəyalları və sərt həyat həqiqətləri ilə qarşılaşarkən keçirdiyi sarsıntılar... Cerenin öz sevgilisi ilə bir anlıq vüsal üçün Xızır ilə İlyasa yalvarışları və son anda qovuşduğu Xəlilin öldürülməsi... Balaca Kərəmin şahin quşu arzusu və “günahkar” olduğu üçün bunun mümkün olmayacağını düşünməsi...

Belinskinin dili ilə desək “bu əsərlərdə xalq xəyalı bədii canlandırma halında xalq varlığı ilə o qədər gözəl qaynayıb qarışmışdır ki, nəyin nağıl və nəyin həqiqət olduğunu heç bir surətlə ayırmaq olmur və hamısı qeyri-ixtiyari olaraq həqiqət kimi qəbul olunur...” (4, 110).

Romanın arxa qapağındakı təqdimat yazısında əsərin məğzi oxucuya bizim də paylaşdığımız son dərəcə yığcam və sərrast üç cümləylə çatdırılmışdır. Biz də məqaləni eyni cümlələrlə bitiririk: “Yüzyıllarca yerleşik düzene geçmemek için direnen Türkmenler’in romanıdır. Binboğalar Efsanesi Hıdırellez şenliklerinde, göçerlerin kış için sığınacak toprak bulma dilekleri ile başlar. Ancak, kış onlar için bir yokoluş öyküsüne dönüşecektir. Yörüklerin yok oluşuna yakılmış bir ağıt” (1).

ƏDƏBİYYAT

- 1.Yaşar Kemal. Binboğalar Efsanesi. İstanbul, YKY, 7.Baskı, 2007, 281 s.
2. Pertev Naili Boratav “Yaşar Kemal’in Yörük Kilimindeki Nakışlar”/ Bilim ve Sanat, Şubat 1982, sayı 14, İstanbul: Adam yayınları, s. 9-15.
- 3.”Cumhuriyet” gazetesi, 13 Eylül 1975
- 4.Belinski V. Q. Seçilmiş məqalələr. Bakı, Uşaqgəncnəşr, 1948, 110 s.

КОСМОГОНИЧЕСКИЕ НАРОДНЫЕ ВЕРОВАНИЯ И ТРАДИЦИОННЫЙ ФОЛЬКЛОР В РОМАНЕ ЯШАРА КЕМАЛЯ «ЛЕГЕНДА О ТЫСЯЧЕ БЫКОВ»

Х.И.МАМЕДОВА

РЕЗЮМЕ

В статье дается научно-критический анализ романа «Легенда о тысяче быков» Яшара Кемалю, в котором исторически достоверно отражается политика покорения последних кочевых племен в период становления Республиканской Турции и начальный этап капитализации деревни, где традиционные для народного эпоса персонажи – высококонрастные, благородные люди борются за человеческие счастье и справедливость.

COSMOGONICAL FOLK BELIEFS AND TRADITIONAL FOLKLORE IN YASHAR KEMAL'S NOVEL «THE LEGEND OF THE THOUSAND BULLS»

H.I.MAMMADOVA

SUMMARY

The article deals with the scientific-critical analysis of Yashar Kemal's novel «The Legend of the Thousand Bulls» which historically authentically reflects the policy of the conquest of the last nomad tribes during the formation of Republican Turkey and the initial stage of the capitalization of villages where characters traditional for the national epos - highly moral, noble people fight for human happiness and justice.